

DE WERELD VAN JOSTEIN GAARDER

Dit themanummer wordt geopend met een eigenzinnige recensie waarin voornamelijk de didactische kwaliteiten van dit boek worden geëvalueerd. Ed de Jonge noemt het boek een enigszins ludieke maar redelijk gedegen inleiding in de filosofie. Hij geeft een aantal mogelijkheden om het boek te gebruiken in samenwerking met andere vakdocenten. Daarnaast gaat hij in op de verholde theologische gestemdheid van het boek. Ed de Jonge: "Hij heeft mijns inziens te weinig oog voor tragische aspecten van het leven. In het Engels zou je kunnen spreken van: *The gap between Sophie's world and Sophie's choice*"

Een bespreking van *De wereld van Sofie. Roman over de geschiedenis van de filosofie*

Door Ed de Jonge

Een recensent die een boek met de ondertitel *Roman over de geschiedenis van de filosofie* wil bespreken, ziet zich al bij voorbaat voor het probleem gesteld of zijn recensie primair een literaire of juist een filosofische strekking dient te bezitten. Beide wijzen van recenseren leiden namelijk niet alleen elk tot een andere bespreking, maar sluiten elkaar ook tot op zekere hoogte uit. Een voorbeeld kan dit verduidelijken.

Het is ongepast om in een literaire recensie al te veel van de plot, laat staan de clou prijs te geven. Blijkbaar wordt gevreesd dat het lezen van een literair werk daardoor te veel van zijn charme verliest. Terwijl een literaire recensie juist wordt geacht potentiële lezers naar het boek toe te leiden. Tenzij, uiteraard, het boek beneden de maat wordt geacht. Maar dan nog zal de recensent dit op een andere wijze trachten duidelijk te maken - en de mogelijke lezer van het lezen af te houden - dan door het verklappen van het verhaal.

Vanuit dit literaire perspectief kan alles wat binnen de filosofie wordt aangeduid als *secundaire literatuur* worden gekarakteriseerd als: (zeer) uitvoerige recensies waarin gepoogd wordt om de clou zo expliciet en helder mogelijk te verraden. Niet geheimhouding maar juist toelichting lijkt binnen de filosofie als het middel bij uitstek te worden beschouwd om naar de zogeheten primaire teksten van de grote filosofen toe te leiden. Zo vergelijkt de onvolprezen Guthrie zijn standaardwerk over de klassieke Griekse filosofie met een "Good Food Guide", waarin blijkbaar de smakelijkste details voor het voetlicht kunnen komen zonder de daadwerkelijke consumptie te kunnen vervangen.

In deze recensie staat een didactisch interesse centraal: in hoeverre is het boek van Gaarder geschikt om als inleiding in de filosofie te dienen (al dan niet binnen het - al dan niet reguliere - onderwijs)? Hierdoor ligt de nadruk eerder op een filosofische dan op een literaire invalshoek. Dit impliceert dat zonedig zowel de filosofische als de literaire aspecten van het boek expliciet ter sprake zullen worden gebracht teneinde de bovenstaande vraag te beantwoorden. Lezers die het boek van Gaarder (nog steeds) niet hebben gelezen, zijn bij deze gewaarschuwd: deze recensie zal plot en clou bespreken voor zover dat voor het beoordelen van de didactische kwaliteiten van belang is.

Ondertitel

Gaarder studeerde niet alleen filosofie maar ook literatuurwetenschap en theologie. Deze achtergronden zijn goed in zijn boek herkenbaar. Ze zullen in deze recensie achtereenvolgens aan de orde komen. Eerst ga ik in op de

Hegel: fragmentarisch

literaire aspecten van zijn boek. Vervolgens zal ik ingaan op het filosofisch gehalte. En tenslotte zal ik aandacht aan de theologisch angehauchte sfeer van het boek besteden. Bij elk van deze drie onderdelen zullen de didactische kwaliteiten centraal staan.

Gaarder is vooral bekend als schrijver van kinderboeken. De reeds aangehaalde ondertitel is mede daardoor enigszins misleidend. (Het is op grond van het Nederlandstalig exemplaar van het boek niet duidelijk of hij van de auteur afkomstig is of door de vertalers is toegevoegd, maar aangenomen mag worden dat de auteur zelf zijn boek deze ondertitel heeft meegegeven.) De aanduiding '*roman over de geschiedenis van de filosofie*' suggereert immers een boek dat een spel met *Wahrheit und Dichtung* lijkt te willen spelen en het aldus met de historische feiten niet al te nauw te nemen.

Denk bijvoorbeeld aan de *Geschiedenis van de Griekse filosofie* (1983 + 1986) van Luciano de Crescenzo, waarin door de auteur fictieve filosofen ten tonele worden gevoerd. Fictie en filosofie, bedachte en bedachtzame personen wisselen elkaar in dat boek af. De fictieve personen

worden overigens bij wijze van "speelkwartier" ten tonele gevoerd en zijn onder meer door een waarschuwend opmerking van de auteur ook voor de leek duidelijk onderscheidbaar van de echte filosofen.

Een boek met als ondertitel *Roman over de geschiedenis van de filosofie* lijkt zelfs nog enkele stappen verder te willen gaan. De argeloze maar oplettende lezer vermoedt - vreest voor dan wel hoopt op - een wat wellicht zou kunnen worden aangeduid als: patafilosofia. Hierbij kan gedacht worden aan een curieuze discussie tussen Boeddha en Nietzsche in het hiernamaals ten overstaan van de Almachtige, zoals Bertrand Russell voor zijn *Geschiedenis der westerse filosofie in verband met politieke en sociale omstandigheden van de oudste tijden tot heden* (1946) heeft bedacht (naar ik aanneem).

Niets van dit alles in Gaarders boek. De auteur doet zelfs zichtbaar veel moeite om alles zo corresponderend-waarheidsgetrouw als maar mogelijk is weer te geven. Het is dan ook strikt genomen niet een roman *over* de geschiedenis van de filosofie maar een roman als kader of raamver telling waarbinnen de geschiedenis van de filosofie onopgesmukt wordt uiteengezet. Dit alles zou de literaire lezer heftig kunnen teleurstellen; voor didactisch-filosofische doelen maakt dit er de zaken wel zo eenvoudig en overzichtelijk op.

Alternatieve presentatie

Gaarder past door zijn opzet in de - voor zover mij bekend relatief recente - traditie om de geschiedenis van de filosofie op een 'alternatieve' of 'ludieke' wijze te presenteren. Luciano de Crescenzo's aanpak is reeds genoemd. Andere representanten van deze aanpak zijn bijvoorbeeld Weischedels poging om *door de achterdeur* van het privéleven tot de grote filosofen door te dringen (1966) en Helds *Filosofische reisgids door de antieke wijsgerige wereld* (1990).

Heden ten dage wordt ook wel gepoogd om de toegankelijk van de geschiedenisfilosofie te vergroten door het toevoegen van illustraties aan de geschreven tekst, zoals in de boeken van Aufenanger (1985) en van Bor, Petersma & Kingma [Red.] (1995). In het boek van Gaarder ontbreken illustraties, maar inmiddels is wel een CD-Rom verkrijgbaar (waar hier niet op zal worden ingegaan).

Vanuit didactisch perspectief kunnen uiteenlopende opmerkingen over het literaire kader van de filosofiegeschiedenis worden gemaakt. Begonnen moet echter worden met de volgende: zonder het fictieve kader zou het nooit gelukt zijn om zoveel mensen een boek met een dergelijke informatie te laten lezen. Een roman nodigt

*Sofie is erg ideaaltypisch in de zin
dat zij precies in het boek past.
Ze stelt altijd precies de juiste vragen,
trekt de juiste conclusies, ziet de juiste
verbanden en toepassingen, ze verslindt
de informatie in hoog tempo en ga
zo maar door.*

Nietzsche: slechts één alinea

immers uit tot lezen en doorlezen, terwijl een informatief boek eerder om bestudering en daarmee ook om een zekere mate van discipline vraagt. Tegelijk kan hiermee de lezer op het verkeerde been worden gezet: hij of zij kan lezen en doorlezen zonder ook maar iets te onthouden van al die filosofen die de revue passeren. Gaarder laat zijn romanpersonage Sofie weliswaar regelmatig opmerken dat niets mis is met haar geheugen, maar dat is niet de hele waarheid: een fotografisch geheugen is toch eerder uitzondering dan regel.

Deze opzet roept de vraag op of mensen wel verleid kunnen worden tot de filosofie. De vraag zou al te gemakzuchtig bevestigend kunnen worden beantwoord door naar de nationale en internationale verkoopcijfers te wijzen. Verkoopcijfers zeggen immers enkel iets over de mate waarin een boek wordt aangeschaft, niet zonder meer over de mate waarin het gelezen wordt, laat staan begrepen en onthouden. Ook wanneer filosofie wellicht in brede kring populair is, dan wil dat nog niet betekenen dat zij ook in de breedte beoefend wordt, of zelfs dat voor velen enigszins duidelijk is wat filosofie eigenlijk is.

De situatie in vele boekhandels en antiquariaten - filosofie naast esoterie, of zelfs voor de buitenstaander op onherkenbare wijze vermengd: Foucault naast Fakir Feuer, Plato naast Profeet Proleet en Sartre naast Swami Bami Saté - geeft alle aanleiding om wat dit laatste betreft het ergste te vrezen. Gaarder probeert precies dit probleem te omzeilen door aan het einde van het boek expliciet met New Age de vloer aan te vegen, waarbij hij echter tegelijk een slag om de arm lijkt te willen houden (pp 498 ev.). Maar hierop komen we nog in het laatste deel van deze recensie terug.

Postmodern literair spel

Met Sofies fenomenale geheugen komen we bij de geloofwaardigheid van zijn verhaal. Wat opvalt, is dat Sofie toch wel erg ideaaltypisch is, althans in die zin dat zij precies in het boek past. Ze stelt altijd, maar dan ook altijd, precies de juiste vragen, ze trekt de juiste conclusies, ziet de juiste verbanden en toepassingen, ze verslindt de informatie in hoog tempo en ga zo maar door. Gesteld zou kunnen worden dat een zogeheten *flat character* functioneel is voor het doel van het boek. Het leest inderdaad lekker weg, maar kan tegelijk op de lezer en met name de leerling en student ook een ontmoedigend effect hebben: dat lukt mij nooit, dat kan ik niet, dat is niet voor mij weggelegd. Vanuit literair perspectief kan ter verdediging van Gaarder worden opgemerkt dat Sofie ook binnen de roman een romanpersonage is, zodat enige kunstmatigheid strikt genomen niet Gaarder maar de auteur in de roman is aan te rekenen.

Hiermee wordt evenwel een ander aspect van de roman blootgelegd. Gaarder lijkt een voorkeur voor raamvertellingen te hebben (zie bijvoorbeeld ook zijn kinderboek *Het geheim van de kaarten*). De geschiedenis van de westerse filosofie wordt in het boek gepresenteerd binnen het kader van, zeg maar, een informatie-overdracht tussen een filosoof en een meisje (Sofie). Maar gaandeweg het boek wordt duidelijk dat dit geheel (filosofiegeschiedenis plus verhaal) weer plaatsvindt binnen het kader van een vader die voor zijn dochter (Hilde) een boek als verjaardagscadeau schrijft. Bovendien gaan de kaders vervloeien in die zin dat de romanpersonages (Sofie en de filosoof) in opstand komen tegen hun auteur (de vader van Hilde) en zich aan diens plot willen onttrekken, waaraan Hilde wil meewerken. En op de achtergrond van dit alles lijkt Gaarder te genieten van zijn eigen vernuftigheid.

Uit enkele reacties van HBO-studenten is mij duidelijk geworden dat dit welhaast postmoderne literaire spel ondanks zijn geringe complexiteit toch iets te veel voor hen was. Dit betekent mijns inziens dat de roman toch iets meer leeservaring en affiniteit met hedendaagse literatuur veronderstelt dan op grond van het plichtmatig afwerken van een literatuurlijst voor het eindexamen van het voortgezet onderwijs aanwezig zal zijn. En dat is een minpunt wat betreft de toegankelijkheid. In literair opzicht is het begin gemakkelijker dan het einde, wat ertoe zou kunnen leiden dat lezers halverwege het boek af gaan haken. De conclusie zou kunnen zijn dat een docent die dit boek gebruikt in zijn of haar onderwijs niet de fout mag maken zich slechts tot de wijsgerige inhoud te beperken: leerlingen en studenten kunnen behoefte hebben aan ondersteuning bij het lezen van het verhaal. Wellicht liggen hier ook mogelijkheden tot interdisciplinaire samenwerking met taal- en literatuurdocenten.

Historische invalshoek

Gaarders boek is vooral een geschiedenis van de filosofie. Dat zou kunnen leiden tot de vraag wat de zin is van zo'n geschiedenis als inleiding in de filosofie. Ik haal deze vraag aan zonder hier lang bij stil te willen blijven staan, maar enkel omdat inleiden in de filosofie lange tijd al te vanzelfsprekend gelijk werd gesteld aan primair inleiden in de geschiedenis van de filosofie. Terwijl een thematische inleiding toch meer mogelijkheden biedt om aan te sluiten bij

Filosofie lijkt voor Gaarder vooral lekker knus samen bij het haardvuur vrijblijvend nadenken over de mysteries van het bestaan in het algemeen en de eigen genoeglijkheid en genoegzaamheid in het bijzonder.

de interesses van de studenten en leerlingen en ook meer de gelegenheid biedt om hen zelf aan het denken te zetten.

Maar goed, Gaarder heeft een historische invalshoek gekozen. Hoewel hier nog aan kan worden toegevoegd dat zijn literaire opzet zich ook en misschien (vanwege de inhoudelijke samenhang) zelfs nog beter leent voor een thematische inleiding. Bovendien kunnen de eerste twee hoofdstukken van Gaarders boek worden beschouwd als een beknopte maar geschikte thematische inleiding in de filosofie als zodanig. Ze lijkt opvallend sterk op de inleidende filosofieles die ik in de loop der jaren ontwikkeld heb (grofweg een combinatie van delen van Cornelis Verhoevens benadering in zijn *Inleiding tot de verwondering* en antwoorden op de vragen en opmerkingen van studenten). Ik vermoed dat de meeste filosofiedocenten uiteindelijk vooral zelf zo'n inleiding ontwikkelen.

Het eerste dat opvalt in dit boek is dat de weergave van de geschiedenis van de filosofie beperkt is zonder dat dit met zoveel woorden wordt gezegd. Natuurlijk is het onmogelijk om in een boek met een dergelijke opzet alles te bespreken. Elke kritiek op het ontbreken van wat dan ook kan door de auteur eenvoudigweg worden gepareerd met de opmerking dat het boek anders te omvangrijk zou zijn geworden. Kwalijker is evenwel dat de auteur met geen woord over deze beperkingen rept.

De tekortkomingen zijn grofweg tweeledig. In de eerste plaats betreft het vrijwel uitsluitend de westerse filosofie. Kort wordt bijvoorbeeld wel ingegaan op de islamitische en de joodse filosofie, maar slechts voor zover dit voor de ontwikkeling van de westerse wijsbegeerte van belang is. De oosterse wijsbegeerte komt nagenoeg niet aan bod. En in de tweede plaats komt de hedendaagse wijsbegeerte er zeer bekaaid van af. Zo wordt Nietzsche in een alinea afgehandeld en Heidegger in een zin. Hier ligt duidelijk een taak voor de docent.

Gedegen indruk

Gaarders weergave van de (dus niet bepaald geactualiseerde) geschiedenis van de (dus hoofdzakelijk westerse) filosofie maakt een gedegen indruk. Natuurlijk zal de deskundige hier en daar onnauwkeurigheden of zelfs onjuistheden ontdekken. Zonder mijzelf als zodanig te willen profileren, raakte ik toch een beetje de draad kwijt in het begin van het hoofdstuk over Hegel, vooral omdat een duidelijk overzicht van zijn filosofie ontbreekt. Hierdoor wordt het stuk erg fragmentarisch. Maar met betrekking tot Hegel is het niet moeilijk om enige clementie in acht te nemen.

Verder is de formulering van Kants categorische imperatief strikt genomen onjuist. Ik zal aansluiten bij de formulering van Gaarder en met onderstrepingen duidelijk

maken wat er ontbreekt (p. 359): dat je de mens altijd *tegelijk* als een doel op zichzelf moet behandelen [beschouwen] en niet *louter* als een middel voor iets. De voor een juist-onjuist-toets altijd leuke vraag of je volgens Kant een mens als een middel mag behandelen, zal op grond van de weergave van Gaarder door studenten en leerlingen foutief worden beantwoord.

Maar, zoals gezegd, dit zijn details; filosofisch gezien zeker niet onbelangrijk maar bij het schrijven van een geschiedenis van de westerse filosofie onvermijdelijk en begrijpelijk en dus ook vergeeflijk. Bovendien geven zulke tekortkomingen de docent de gelegenheid om zijn of haar vakkennis te etaleren en daarmee impliciet de zinvolheid van onderricht te onderstrepen.

Opvallend is over het algemeen de helderheid en ook de - ondanks regelmatige samenvattingen - beknoptheid waarmee Gaarder diverse filosofen en stromingen weet weer te geven. Met name deze beknoptheid kan op uiteenlopende wijzen worden gewaardeerd. Enerzijds kan met recht worden beweerd dat zo'n beknopte weergave van bijvoorbeeld Plato geen recht doet en ook niet kan doen aan zowel de breedte als de diepgang van zijn denken. Anderzijds kan op minstens even goede gronden worden gesteld dat een weergave die Plato's filosofie wel volledig tot zijn recht zou laten komen, veel te uitvoerig zou zijn en het doel van een eerste inleiding ver voorbij zou schieten. De bekende dikke pillen die bekend staan als inleidingen in de filosofie, zouden alleen al vanwege hun omvang voor de doorsnee lezer eerder gekarakteriseerd moeten worden als een *tweede* inleiding in de geschiedenis van de filosofie. (Het boekje van Peperzak dat deze ondertitel draagt, zou dan

Bepaalde tekortkomingen in De wereld van Sofie geven de docent de gelegenheid om zijn of haar vakkennis te etaleren en daarmee impliciet de zinvolheid van onderricht te onderstrepen.

weer een derde of vierde inleiding kunnen worden genoemd.)

Filosofie van de geschiedenis van de filosofie

Een geschiedenis van de filosofie veronderstelt een filosofie van de geschiedenis van de filosofie. Verhelderend is vooral dat Gaarder de meeste filosofen (meestal expliciet, maar een enkele keer ook wel enigszins impliciet) introduceert vanuit het concept van een project waaraan zij werken. Hierdoor wordt de lezer in staat gesteld de filosofie van de filosoof in kwestie te begrijpen als een vraag op een antwoord, als een oplossing voor een probleem. Tevens kan Gaarder aldus duidelijk maken - niet door te beweren maar door te laten zien - dat de geschiedenis van de filosofie kan worden begrepen als een doorlopende discussie, waarin het project van voorgangers ofwel wordt hernomen ofwel wordt afgeblazen vanwege andere prioriteiten. Deze opzet zal ongetwijfeld inzicht in de zin van en daarmee ook de zin in het bestuderen van de geschiedenis van de filosofie bevorderen. Voor inleidend filosofie-onderwijs dat op dit boek is gebaseerd, biedt deze insteek een goed houvast. (Relativeringen en nuanceringen van deze opzet kunnen altijd later nog aan de orde worden gesteld. Eigenlijk horen ze slechts binnen een academische filosofiestudie thuis.)

Goed in het boek is verder de aandacht die wordt besteed aan de cultuurhistorische achtergronden waarbinnen filosofieën tot ontwikkeling kwamen. Hierdoor kan ook aandacht worden besteed aan historische ontwikkelingen, inclusief religieuze (bijvoorbeeld christendom), wetenschappelijke (bijvoorbeeld Darwin en Freud) en artistieke (bijvoorbeeld barok) aspecten. Voor de lezer kan hierdoor duidelijk worden (gemaakt) dat filosofie niet los van 'de werkelijkheid' staat. Bovendien draagt het boek aldus bij tot de algemene ontwikkeling van leerlingen en studenten. Hier liggen ook mogelijkheden voor de filosofiedocent om tot samenwerking met docenten geschiedenis, levensbeschouwing en kunst te komen.

Sterk is over het algemeen ook Gaarders gebruik van goede voorbeelden die voor de lezer verhelderen waar het in de filosofie van een bepaalde filosoof om gaat. Elke docent herkent waarschijnlijk wel de volgende beschrijving: tijdens je eigen filosofiestudie besteed je niet of nauwelijks aandacht aan voorbeelden maar ben je vooral bezig om de filosofen te begrijpen, terwijl je door de eerste leservaringen gaat beseffen hoe essentieel goede voorbeelden voor toegankelijk filosofie-onderwijs zijn: wanneer voorbeelden ontbreken, haken studenten of leerlingen al snel af vanwege het hoge abstractieniveau en wanneer een voorbeeld niet voldoende zorgvuldig is gekozen, dan leidt dat tot eindeloze discussies, die niet zonder meer verstommen wanneer wordt toegelicht dat het slechts om een (ongelukig gekozen) voorbeeld gaat.

Heidegger: één zinnetje

Kant: niet helemaal juist

De theologische gestemdheid van Gaarders denken

Het is onmiskenbaar dat het boek van Gaarder een bepaalde gestemdheid bezit. Wie zijn kinderboeken kent, zal de sfeer herkennen. Deze sfeer zou kunnen worden omschreven als: optimistisch, hoopvol, positief. Ik kan niet anders dan dit met zijn theologische achtergrond in verband brengen. Het is moeilijk om hiervoor concrete aanwijzingen aan te dragen. Maar het blijkt bijvoorbeeld uit de voor een filosoof toch verbazingwekkend vanzelfsprekende wijze waarop hij wel vaker de werkelijkheid aanduidt als schepping.

Verhoeven heeft in zijn reeds aangehaalde werk duidelijk gemaakt dat verwondering vele varianten kent. Opvallend is dat in de moderne en hedendaagse filosofie de minder aangename varianten overheersen: angst, walging, absurditeit, ontzetting. Deze gestemdheid zegt, denk ik, niet uitsluitend iets over de actuele filosofie als zodanig maar ook over de wereld waarin wij (tegenwoordig) leven. En dat roept de vraag op of Gaarder wel met de recente ontwikkelingen in de filosofie binnen zijn kader en vooral binnen zijn impliciete filosofie-opvattingen uit de voeten zou kunnen. Bij Gaarder wordt filosofische verwondering iets dat vooral leuk en poëtisch is. Filosofie lijkt vooral lekker knus samen bij het haardvuur vrijblijvend nadenken over de mysteries van het bestaan in het algemeen en de eigen genoeglijkheid en genoegzaamheid in het bijzonder.

Zo heeft Gaarder het in het laatste hoofdstuk over de hedendaagse wetenschappelijke kosmologische opvattingen. Op grond daarvan maakt hij de opmerking (p 546):

“Wij zijn een vonk uit het grote vuur dat miljarden jaren geleden werd aangestoken.”

U weet het: waar rook is, is vuur. Maar ook: waar vuur is, is een brandstichter. Blijkbaar is God een kosmische pyromaan.

Of Gaarder stelt (in navolging van Crosby, Stills, Nash & Young?) (p 545):

“Ja, ook wij zijn sterrenstof.”

Op deze wijze krijgt zelfs materialisme een hemels tintje. Heel anders dan het rijmpje dat een oudere deeltijdstudente - na het overwinnen van enige schroom - tijdens een les naar voren bracht:

“Wat is de mens?

Een slokdarm en een pens,

Een beetje poep en een beetje pis;

Dat is alles wat de mens is.”

De verwondering van Gaarder

Bij Darwin pakt Gaarders verwondering als volgt uit (p 467):

“Want is de consequentie van Darwins evolutietheorie ook niet dat wij onderdeel zijn van iets

groots, waardoor de meest nietige levensvorm van belang is voor het grote geheel? Wij zijn de levende planeet, Sofie! Wij zijn het grote schip dat rond een brandende zon in het heelal vaart. Maar ieder van ons is ook een schip dat door het leven vaart met een ruim vol genen. Als we die vracht in de volgende haven hebben afgeleverd - dan hebben we niet tevergeefs geleefd.”

Darwins evolutietheorie wordt aldus een pleidooi voor de zin van het leven door middel van voortplanting. Ik hoop dat ik niet hoeft uit te weiden over al dan niet gewenste kinderloosheid en over seksueel geweld om duidelijk te maken dat hier in het gunstigste geval zeer naïeve opvattingen worden verkondigd.

Zonder mijzelf als grootmeester in diepzinnigheid te willen profileren, zal duidelijk zijn dat Gaarders gestemdheid niet de mijne is. Hij heeft mijns inziens te weinig oog voor tragische aspecten van het leven. In het Engels zou je kunnen spreken van: *The gap between Sophie's world and Sophie's choice*. Nog een laatste citaat, nu uit het begin van het boek (p 13):

“Je kunt alleen meemaken dat je bestaat als je ook meemaakt dat je dood gaat, dacht ze. Zo kun je ook alleen maar denken aan je dood, als je tegelijkertijd bedenkt hoe fantastisch het is om te leven.”

U dacht: *media in vita in mortuus sumus*. Maar u ziet: midden in de dood blijkt: het leven is verrukkelijk.

Doch in deze recensie gaat het niet zozeer om mijn levensvisie maar om de didactische kwaliteiten van het boek. De docent die met dit boek zijn of haar leerlingen of studenten tot de filosofie wil verleiden, heeft niet alleen een sterke troef in handen maar heeft in dit opzicht echter tevens vroeg of laat heel wat uit te leggen.